

УДК 811.161.2:81'38+367.5

Т. І. ВАВРИНЮК,

канд. філол. наук, доцент

Криворізький педагогічний інститут

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

e-mail: vavrinuk@meta.ua

ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ

У статті розглядаються вставлені конструкції в стилістичному аспекті. Визначено основну функцію вставлень: вираження об'єктивної та суб'єктивної модальності, що виявляється на перетині просторово-часового плану оповіді (додаткового об'єктивного смислу) і точок зору автора/оповідача, персонажів (суб'єктивного смислу).

Ключові слова: вставлені конструкції, об'єктивна модальність, суб'єктивна модальність, оцінна функція.

На сьогодні питання про вставлені конструкції перебуває у стані активної розробки. З часу виокремлення цих одиниць О. Шахматовим учені головним чином намагалися розв'язати проблему розрізнення вставних і вставлених одиниць, їх синтаксичної природи, аналізу їх семантики та зв'язку з базовим реченням, пунктуації тощо. Питання про вставлені конструкції в різних аспектах досліджували А. Шапіро, А. Анікін, І. Кірюхіна, М. Шанський, О. Гвоздев; в україністиці – Б. Кулик, Л. Кадомцева, П. С. Дудик, Д. Баранник, А. Загнітко, І. Слинко, Н. Гуїванюк, М. Кобилянська, К. Шульжук та інші. Останнім часом активувалася увага до цих одиниць з позицій комунікативного синтаксису (О. Александрова, О. Артеменко, С. А. Гостеева, Н. А. Кобріна), стилістики (П. Дудик, В. Грицина, Л. Кадомцева, А. Коваль, А. Мойсієнко, І. Завальнюк, Ю. Пацаранюк), О. Галайбіда в дисертаційній праці описала комунікативні, синтаксичні, стилістичні чинники появи вставлень.

Мета нашої розвідки: на матеріалі художніх творів схарактеризувати вставлені конструкції у плані вираження ними модальності – «функціонально-семантичної категорії, яка виражає різні види відношення висловлювання до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації повідомлюваного» [2, с. 303]. Розрізняють модальність об'єктивну (відношення повідомлюваного до дійсності в плані реальності / ірреальності) і суб'єктивну (відношення мовця до того, про що він повідомляє). Погоджуємося із А. Загнітком, що вставлені конструкції «корелюють з об'єктивною модальністю, вони постають носіями додаткових об'єктивних смислів, репрезентують окрему пропозицію» [1, с. 48]. Оскільки суб'єкт викладу представляє у творі автора, виступаючи посередником між автором і художньою дійсністю, то можемо стверджувати, що вставлені конструкції, крім того, ще й мають особливий стилістичний статус: внесення в повідомлення суб'єктивної модальності.

Вставлення досить різноманітні за способом реалізації та функціями. У всіх реалізаціях вставлені конструкції чітко диференціюють основну і додаткову (з позицій оповідача) інформацію. Поширеною функцією вставлених речень є уточнення, роз'яснення, доповнення змісту основного речення. Наприклад: *В нашій родині (бодай для мене) настає відпруження* (І. Вільде); *Коли Катерина залишилась удовою з Оленою (дівчата порозбігались котра куди, а Орисю Нестор затягнув на «дві слові» до ванькирчика), Безбородькова припала до Олениних рук...* (І. Вільде).

Важлива роль вставлених конструкцій і в просторово-часовій організації тексту. Вони можуть уточнювати чи розширювати просторову семантику: *Обраниця повстанського вожака не лише сама була родом із цих степових країв, але на нашій станції (точніше б сказати, на нашому кутку, що зветься Герасимівкою) багато років жили й живуть нині її родичі* (Г. Гусейнов); ретроспективні вставлення забезпечують часову багатоплановість оповіді: *Приглядався, наче досі (влітку мені виповнювалося шістнадцять...) ніколи мене не помічав* (Г. Гусейнов).

У базове речення одночасно можуть бути вставленими кілька окремих повідомлень, які доповнюють основний смисл, сприяють глибинному його розкриттю на тлі просторово-часової площини художнього твору в її проекції на історичну дійсність. Наприклад: *А коли в березні 1944 року прийшли в херсонське розорене село радянські війська (холодні дощі періщили протягом кількох тижнів), то з селянської хати (вказали уважні сусіди) його звільнив смери* (Г. Гусейнов).

Вставлені одиниці можуть мати яскраво виражений оцінний характер: *Кремезний морський піхотинець зміряв Андрія спокійним до байдужості поглядом і поправив лямку*

автомата, перекинуту через плече (ніжон, матері його так! Трапився б ти мені кілька років тому в армії!) (І. Бузько). Вставлена конструкція передає невисловлені думки персонажа (позицію цього персонажа), основне речення – позицію оповідача. Створюється двоплановість оповіді, розширюється її суб'єктно-мовленнева площина: умовно об'єктивна авторська розповідь доповнюється суб'єктивною оцінкою персонажа. Ще приклад: *Перед Безбородьком постали примари, перед якими він заплющував очі і весь здригався: сплата за радіоприймач... за лікарські прилади... за хутро... за костюми... сплата за енциклопедію (на біса вона йому здалась!)* (І. Вільде). Невласне пряма мова виступає засобом розкриття внутрішнього світу героя, дозволяє створити його психологічний образ і водночас є засобом характеристики іншого персонажа.

Конструкція невластивої прямої мови у свою чергу може ускладнюватися вставленням: *Воно, звичайно, розпускає Мариня дипломатію, ніби каракатиця своє чорнило, могло б залишитися так, як є, якби знати, що Славуна (люди, це я, я!) ще в цьому році вийде заміж* (І. Вільде). У такому разі актуалізується психологічний план персонажа, через свідомість якого «пропускається» зображуване.

У ролі вставлень часто виступають також конструкції з прямою мовою: *А те, що було, те загуло. Сказано-бо у святому письмі («Дивіться, дивіться, – глузують собі жіночки, – які побожні стали наші чоловіки»): «Хто з вас без гріха, киньте в мене камінь»* (І. Вільде). Такий прийом дозволяє одночасно сумістити кілька суб'єктно-мовленневих планів – різних точок зору, які вирізняються оцінкою конотацією і надають оповіді емоційно-експресивного забарвлення.

Вставлення можуть актуалізувати іронічну оцінку зображуваних подій, наприклад: *То був, очевидно, потужний табір-кар'єр, що в ньому політично неблагонадійні, на зразок мого батька, зі старанням й ні від кого не прихованим бажанням перевиховуватися за найпрогресивнішим у світі педагогічним методом Сталіна-Берії, ставали (на щастя, трапилася в них у Капустяному така щаслива оказія) нарешті чесними громадянами* (Г. Гусейнов). Вставлене речення набуває іронічного відтінку лише на смисловому фоні базового речення і навіть у ширшому контексті, адже вставленими можуть бути складні синтаксичні цілі і навіть більші текстові масиви: оповідач охоплює таким чином багато деталей чи подій у їх взаємозумовленості та взаємозв'язку.

Іноді вставлення нагадують ремарки у драматичному творі: вони такі ж лаконічні, виконують пояснювальну функцію. Наприклад: *Вона більше мовчала, мило усміхалася й уважно слухала, що дружним хором говорили численні тутешні Кузьменки (наголос на останньому складі)* (Г. Гусейнов); *Бабка Ганя (так її звали) підривається й біжить у ластівку, аби приготувати нам хавчик* (А. Дністровий). У такому разі вставлена одиниця не вносить суттєвої додаткової інформації до основного масиву тексту, а лише уточнює (без варіантів) авторську розповідь. Автор завжди опосередкований за допомогою суб'єктивних форм вираження авторської свідомості та через вибір і поєднання явищ дійсності, через сюжет, композицію, зображально-виражальні засоби.

Вставлені конструкції є стилістичним засобом, який створює поліфонічність авторської оповіді, сприяє досягненню багатоплановості в зображенні художньої дійсності, поглиблює психологізм у розкритті характерів героїв. За допомогою вставлень забезпечується взаємодія різних суб'єктно-мовленневих планів та аспектів сприйняття зображуваного, що постає перед читачем у дотичності об'єктивного і суб'єктивного.

Уносячи додаткові об'єктивні смисли в базове речення, вставлені одиниці разом з тим мають оцінне забарвлення, а отже, є засобом вираження об'єктивної та суб'єктивної модальності, що виявляється на перетині просторово-часового плану оповіді (додаткового і точок зору автора/оповідача, персонажів).

Література

1. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Частина 3 / А. П. Загнітко. – Горлівка : ГДПШМ, 2004. – 266 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь [главный редактор В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.